

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΦΥΓΗ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΙΣΗ

Πηνελόπη Ορφανίδου

Msc. Σχολική Νοσηλεύτρια

ΕΕΕΕΚ Κορδελιού

porfanidou@hotmail.com

Τηλ. 6937116282

Ανάμεσα στα καινοτόμα προγράμματα που εφαρμόζονται στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση είναι και αυτό της Αγωγής Υγείας, που σκοπό έχει να προάγει, να βελτιώσει και να άρει την εκδήλωση θυμού και επιθετικής συμπεριφοράς που εμφανίζετε σε άτομα με αναπηρία, προσπαθώντας να ενδυνάμωση την προσωπικότητα τους και να τους προασπίσει έναντι του κοινωνικού τους περιβάλλοντος.

Το ΥΠΠ στηρίζει την ανάπτυξη και εφαρμογή πράξεων καινοτόμων δράσεων αγωγής υγείας και πρόληψης της παραβατικότητας. Οι δράσεις θα πρέπει να είναι αποδεκτές από τους μαθητές και το Σύλλογο διδασκόντων του σχολείου, να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των μαθητών αλλά και του σχολείου, ενώ παράλληλα να αξιοποιεί ευκαιρίες συνεργασίας με τους γονείς, την κοινότητα και άλλους φορείς.

Η βία είναι ένα σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο όπου οι παράγοντες που επενεργούν για να εκδηλωθεί προέρχονται από βιολογικούς παράγοντες και εμπειρίες της ζωής καθώς επίσης και από ψυχοκοινωνικούς παράγοντες. Ανεξάρτητα από την μορφή που μπορεί να πάρει η βία έχει ένα κοινό χαρακτηριστικό την συναισθηματική στέρση που μπορεί να οφείλετε στην έλλειψη

αγάπης ή στην προσπάθεια ανεξαρτητοποίησης του ατόμου μέσα στο περιβάλλον του. (Πιάνος. Κ. 1998)

Αφορμή για την υλοποίηση του προγράμματος ήταν η αναίτια έκφραση θυμού και η επιθετική συμπεριφορά ορισμένων μαθητών του σχολείου που απευθύνονταν προς τους συμμαθητές τους αλλά και προς το εκπαιδευτικό προσωπικό.

Χρησιμοποιήθηκε ένα δομημένο πρόγραμμα εκπαίδευσης μαθητών από το Κέντρο Πρόληψης Εξαρτησιογόνων ουσιών «ΕΛΠΙΔΑ» που βασίζεται στη μέθοδο της **βιωματικής μάθησης** μέσα από ομαδικές δραστηριότητες με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών που φοιτούν στο σχολείο μας. Ο χρόνος ολοκλήρωσης της κάθε δραστηριότητας είναι προκαθορισμένος από τον συντονιστή, αλλά σε συνάρτηση με τις ικανότητες κάθε μαθητή μπορεί να δοθεί παράταση μέχρι να ολοκληρώσουν όλοι την δραστηριότητα.

Η ανάπτυξη του πνεύματος συνεργασίας και ομαδικότητας, η αυτογνωσία, η αυτοεκτίμηση και ο σεβασμός προς όλους τους ανθρώπους μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την εκπαίδευση η οποία γίνεται με τρόπο ενεργητικό και συμμετοχικό, από τη χρήση εκπαιδευτικών μεθόδων γνώριμων και ελκυστικών για τους μαθητές με αναπηρία.

Με την εφαρμογή του προγράμματος αυτού οι μαθητές αξιοποιούν δημιουργικά όσα διδάσκονται μέσω του συμβατικού προγράμματος αλλά και υποβοηθούνται να βελτιώσουν την συμπεριφορά τους σε επίπεδο σχέσεων μεταξύ των συμμαθητών τους αλλά και γενικότερα τις σχέσεις τους με τους άλλους. Καταφέρνουν να εκφράσουν και να διαχειριστούν τον θυμό τους και την επιθετική συμπεριφορά με ηπιότερους τρόπους κατακτώντας ξεχωριστές δεξιότητες.

Ο χαρακτήρας του προγράμματος εκπαίδευσης είναι διαθεματικός λόγω ότι συνδέετε άμεσα με τα πεδία του σχολικού προγράμματος. Το πρόγραμμα αυτό συνδέει της γνώσεις και πληροφορίες που διαθέτουν οι μαθητές και παράλληλα υποβοηθά τις γνώσεις και εμπειρίες αυτών μέσα από καινοτόμες δράσεις και εναλλακτικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις.

Η επιλογή των μαθητών που συμμετέχουν στην ομάδα έγινε με την παρατήρηση της συμπεριφοράς στην αρχή της σχολικής χρονιάς και από την λήψη ιστορικού από την οικογένεια. Αυτό εφαρμόστηκε και με τους μαθητές που φοίτησαν στο σχολείο για πρώτη χρονιά. Σε συνεργασία με τον σύλλογο διδασκόντων γίνονται προτάσεις για την συμμετοχή μαθητών στην ομάδα ανάλογα με τη συμπεριφορά και τις δυσκολίες που έχουν διαπιστωθεί μέσα στην τάξη.

Στην ομάδα συμμετέχουν μαθητές που έχουν αναπτύξει τον προφορικό λόγο χωρίς να είναι απαραίτητη η κατάκτηση των δεξιοτήτων της γραφής και της ανάγνωσης διότι το πρόγραμμα μπορεί να προσαρμοστεί στις ανάγκες και στις δεξιότητες των μαθητών.

Οι στόχοι του προγράμματος είναι γνωστικοί, ψυχοκινητικοί, συναισθηματικοί. Η εκπαίδευση για την αποφυγή φαινομένων βίας και επιθετικής συμπεριφοράς στοχεύει στο:

- Να μνηθούν οι μαθητές στους κανόνες αποδοχής, σεβασμού και καλής συμπεριφοράς έτσι ώστε να γίνουν κοινή συνείδηση. Συμβάλει να βρεθούν λύσεις που βασίζονται στην κατανόηση, τον σεβασμό, την καλοσύνη και την κοινή συναίνεση.

- Να εστιάσουν στην έκφραση, μέσω της ομιλίας, των συναισθημάτων και των αναγκών τους και να διευκολυνθεί η ροή της επικοινωνίας έτσι ώστε να απαλυνθούν ενοχές, φόβοι, ντροπή και θλίψη.

- Να συναισθανθούν την αποδοχή της διαφορετικότητας με σεβασμό και να βελτιώσουν την αυτοεικόνα τους.

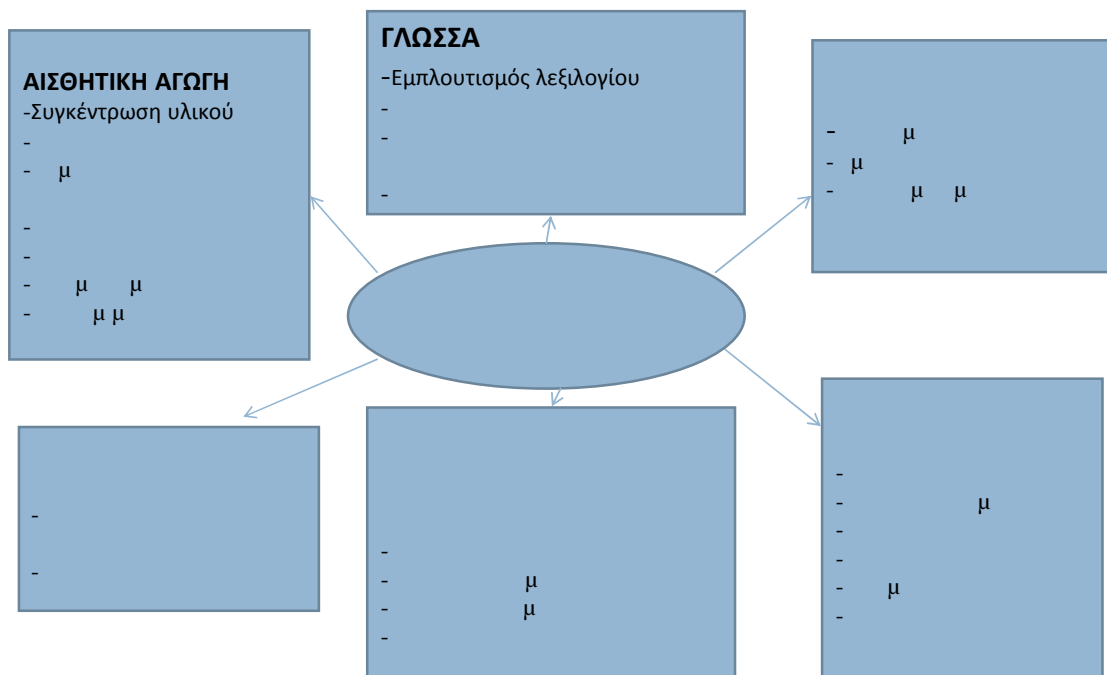
- Να αποκτήσουν την ικανότητα για παρατήρηση, πρόβλεψη, εκτίμηση, διαχείριση και αντιμετώπιση φαινομένων βίας και επιθετικής συμπεριφοράς, καθώς και να μάθουν να αναζητούν βοήθεια όταν αντιμετωπίζουν δυσκολίες.

☐ Να προάγουμε τη συνεργασία και την επικοινωνία ανάμεσα στην οικογένεια, το σχολείο και το μαθητή, προκειμένου να συνδημιουργήσουν και να διαχειριστούν ζητήματα που αφορούν την πρόληψη των φαινομένων αυτών.

☐ Να ενεργοποιηθούν σε συμμετοχή όλοι οι μαθητές και ιδιαίτερα αυτοί με το μικρότερο ενδιαφέρον.

☐ Με τη διαθεματική και βιωματική εκπαίδευση οι μαθητές να αποκτήσουν εφόδια για να αυτενεργήσουν εκεί όπου δοκιμάζεται η αυτονομία τους και να νιώσουν αυτοεκτίμηση.

. . . . .

Το πρόγραμμα εκπαίδευσης για την καταστολή των φαινομένων βίας και επιθετικής συμπεριφοράς σε μαθητές με αναπηρίες αφορά δέκα κεντρικούς άξονες όπου ο κάθε ένας αποτελεί αυτοτελή εκπαιδευτική ενότητα του εργαστηρίου. Ο κάθε άξονας έχει διάρκεια δύο ωρών και αποτελείτε από το Αρχικό μοίρασμα, το Ζέσταμα, το Κυρίως θέμα και την τελική Ανατροφοδότηση.

Αρχικό μοίρασμα

Στην αρχή κάθε εκπαιδευτικής ενότητας, είναι σημαντικό το καλωσόρισμα των μελών και το μοίρασμα των σκέψεων που κρατούν για την ομάδα. Γίνεται ενημέρωση της ομάδας για τυχόν αλλαγές του προγράμματος όπως αλλαγή της ώρας, μετατόπιση μέσα στην εκπαιδευτική εβδομάδα, εκπαιδευτικές επισκέψεις – ενημερώσεις, κ.λ.π. για αλλαγές τις δυναμικής της ομάδας όπως απουσίες, άρνηση για συμμετοχή στην ομάδα (κυρίως σε ψυχικές διαταραχές και Αυτισμό), διακοπή της συμμετοχής κάποιου μέλους, κ.λ.π..

Ζέσταμα

Είναι το κομμάτι της εκπαιδευτικής ενότητας που ενδυναμώνει τις σχέσεις των μελών μέσα από μουσικοκινητικά παιχνίδια, μίμηση ρόλων και ασκήσεις χαλάρωσης.

Κυρίως θέμα

Είναι το κεντρικό σημείο της διαδικασίας που αφορά την ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ και την ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ, που επιτυγχάνετε μέσα από τη δημιουργία συμβολαίου της ομάδας, την αφήγηση παραμυθιών και ιστοριών, την αναγνώριση του εαυτού, την δραματοποίηση, την ζωγραφική και τις κατασκευές.

Τελική ανατροφοδότηση

Επιτυγχάνετε μέσα από το μοίρασμα των εντυπώσεων, των σκέψεων και τις αίσθησης που τους έχει αποτυπωθεί από τη συμμετοχή τους στην ομάδα για το

συγκεκριμένο μάθημα. Δίνουν όνομα στην κατασκευή ή τη ζωγραφική τους και την τοποθετούν στον προσωπικό φάκελο που έχουν κατασκευάσει.

1^η Εκπαιδευτική ενότητα

Στο πρώτο μάθημα γίνεται αποσαφήνιση των ορίων και των δυνατοτήτων τόσο των μελών όσο και του συντονιστή που θέτει σε ρεαλιστική βάση το στόχο της ομάδας και συμβάλει στη δημιουργία αισθήματος ασφάλειας.

Στόχος του πρώτου μαθήματος είναι η γνωριμία των μελών της ομάδας ακόμη και αν γνωρίζονται μεταξύ τους. Πάντα υπάρχουν κομμάτια του εαυτού μας που δεν τα γνωρίζουν οι άλλοι. Γίνεται διερεύνηση αναγκών των μελών της ομάδας μέσα από διαλογική συζήτηση και η συμφωνία της ομάδας.

Στο **αρχικό μοίρασμα** γίνεται γνωριμία των μελών με τη «Μαγική σφαίρα». Κάθε μαθητής κρατώντας ένα μπαλάκι λέει το όνομά του και ένα επίθετο από το αρχικό του ονόματός του. Εναλλακτικά μπορούν να πουν: το αγαπημένο τους φαγητό. Στο δεύτερο γύρο ο μαθητής πετά το μπαλάκι και λέει το όνομά αυτού που θα πιάσει το μπαλάκι. Ο συντονιστής εξηγεί το λόγο δημιουργίας της ομάδας και αναφέρει ότι στην ομάδα Αγωγής Υγείας με θέμα την Αυτοεκτίμηση θα μάθουν περισσότερα για τον εαυτό τους. Στη συνέχεια αναφέρεται στους κανόνες λειτουργίας, προτείνοντας κανόνες που πιστεύει ότι είναι απαραίτητοι και ζητά να θέσουν κανόνες και οι μαθητές. Είναι σημαντικό οι κανόνες αυτοί να γίνουν αποδεκτοί από όλους. Συντάσσεται η συμφωνία των μελών και δημιουργείτε το συμβόλαιο της ομάδας που συνυπογράφετε από όλα τα μέλη.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά να γνωριστούν με τον χώρο και να γράψουν το όνομά τους φανταστικά, με διάφορους τρόπους στο πάτωμα, στην οροφή, στα παράθυρα, με μεγάλα, με μικρά γράμματα, με φανταστικά χρωματιστά μολύβια, κ.λ.π.

Στο **κυρίως θέμα** οι μαθητές κατασκευάζουν τον προσωπικό τους φάκελο όπου θα μπορεί ο καθένας να φυλάει σε αυτών ότι θα δημιουργεί στις συναντήσεις. Όταν θα τελειώσει η ομάδα θα πάρει ο καθένας τον φάκελο του. Ο

κάθε μαθητής παρουσιάζει τον προσωπικό του φάκελο στην ομάδα. Τέλος Τα παιδιά γράφουν ή ζωγραφίζουν μια σκέψη για την ομάδα που δε θα τη μοιραστούν με τους υπολοίπους. Φυλάσσουν το χαρτάκι στο φάκελο τους. Αυτό κάνει το φάκελο μια ιδιαίτερα προσωπική υπόθεση.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** το κάθε μέλος δίνει τον δικό του τίτλο στη συνάντηση.

2^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η δημιουργία αισθήματος ασφάλειας είναι προϋπόθεση για την ομαλή προσαρμογή στην διαδικασία της ομάδας. Ο καθένας έχει την ανάγκη να δηλώσει την προσωπική του παρουσία έναντι της ομάδας.

Στόχος του δεύτερου μαθήματος είναι η συνοχή των μελών και η ενδυνάμωση του αισθήματος ασφάλειας στην ομάδα.

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής ζητά από τους μαθητές να μοιραστούν κάποιες σκέψεις που έκαναν για το πρώτο μάθημα.

Στο **ζέσταμα** βάζει τους μαθητές να επιλέξουν μπαλόνια και αφού τα φουσκώσουν ο κάθε μαθητής μιλάει στο μπαλόνι, του γνωρίζει το χώρο και στην πορεία συναντά και άλλα μπαλόνια. Ακολουθεί παιχνίδι δίχως να πέσουν τα μπαλόνια κάτω και επιστρέφουν όλοι οι μαθητές στον κύκλο.

Στο **κυρίως θέμα** οι μαθητές δίδουν όνομα στο μπαλόνι τους και το γράφουν με μαρκαδόρο. Ο συντονιστής δίνει χαρτιά στα παιδιά και ζητά να γράψουν την ιστορία του μπαλονιού τους. Να γράψουν γιατί του έδωσαν το συγκεκριμένο όνομα, που μένει, τι ου αρέσει να κάνει, τι αγαπά, τι δεν του αρέσει, κ.λ.π.. Εναλλακτικά εάν οι μαθητές δεν μπορούν να γράψουν γίνετε διάλογος για τα ίδια θέματα ή ζητάμε να ζωγραφίσουν κάτι για το μπαλόνι τους, π.χ. τι αγαπά περισσότερο. Ακολουθεί αφήγηση των ιστοριών στον κύκλο με ερωτήσεις από τα μέλη.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** οι μαθητές μοιράζονται τις σκέψεις τους και δίνουν τίτλο στην συνάντηση.

3^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η ανάπτυξη κοινωνικών και προσωπικών δεξιοτήτων συμβάλει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση της επιθετικής συμπεριφοράς και στην πρόληψη της βίας. Όταν οι προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες ενισχυθούν τότε η πλευρά της αυτοεκτίμησης που εκφράζεται με τα: «καταφέρνω καλά» και «αισθάνομαι καλά» επωφελείται.

Στόχος του τρίτου μαθήματος είναι η ανάπτυξη κοινωνικών και προσωπικών δεξιοτήτων, να επεξεργαστούν τις έννοιες της εικόνας του εαυτού και της αυτοεκτίμησης και να συνειδητοποιήσουν τα μέλη πως είναι άτομα ξεχωριστά και μοναδικά.

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής καλωσορίζει τα μέλη και ρωτά με τι σκέψεις ήρθαν στην συνάντηση. Ο συντονιστής τους εξηγεί ότι μια παραλλαγή από τις «Μουσικές καρτέλες» και δίνει οδηγίες όταν αυτές ισχύουν τα μέλη θα αλλάζουν καρτέλα γρήγορα. Για παράδειγμα: όσοι βγήκαν έξω το σαββατοκύριακο, όσοι έφαγαν σοκολάτα, όσοι φορούν παντελόνια, κ.λ.π..

Στο **κυρίως θέμα** γίνεται η δραστηριότητα με κουτί που περιέχει έναν καθρέφτη. Τα μέλη επανέρχονται στον κύκλο και κάθονται. Ο συντονιστής κρατά στα χέρια του το «Μαγικό κουτί» διευκρινίζοντας ότι μέσα σ' αυτό υπάρχει η εικόνα ενός **πολύ ξεχωριστού ανθρώπου**. Δίνει το κουτί στο μέλος που κάθεται δίπλα του για να κοιτάξει προσεκτικά και να παρατηρήσει την εικόνα αυτού του ανθρώπου και χωρίς να μιλήσει θα πρέπει να το δώσει στη συνέχεια στο διπλανό μέλος, κ.ο.κ. πρέπει να πάρουν όλα τα μέλη το κουτί. Αφού έχουν πάρει **όλοι** το κουτί ο συντονιστής ζητά να γράψουν ένα γράμμα στον **Ξεχωριστό Άνθρωπο** που είδαν αναφέροντας τι είναι αυτά που καταφέρνει αυτός, σε τι είναι καλός, που μπορεί να τα πάει καλύτερα και τελικά να αναγνωρίσουν τι είναι αυτό που τον κάνει ξεχωριστό και διαφορετικό από τους άλλους. Μετά σε ένα μικρό χαρτάκι ο κάθε μαθητής ζωγραφίζει ένα αντικείμενο που χρειάζεται αυτός ο άνθρωπος για το μέλλον.

Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια όπου το κάθε ένα από τα μέλη μιλά για τον **Ξεχωριστό Άνθρωπο** και γιατί χρειάζεται αυτό το αντικείμενο που ζωγράφισαν σε σχέση με τα χαρακτηριστικά που έγραψαν ή είπαν. Αφού μιλήσουν όλοι λένε την

αίσθηση τους για τον ξεχωριστό άνθρωπο, πως τον αισθάνονται, πως νιώθουν για αυτόν, κ.λ.π..

Ακολουθεί η άσκηση με την καταγραφή των θετικών χαρακτηριστικών των μελών της ομάδας, τα μέλη τοποθετούν στην πλάτη τους μια κόλλα χαρτί και οι υπόλοιποι καταγράφουν ένα θετικό χαρακτηριστικό για αυτούς. Η διαδικασία τελειώνει όταν όλα τα μέλη έχουν γράψει για τους υπόλοιπους ένα χαρακτηριστικό.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** ο συντονιστής ρωτά τα μέλη πως αισθάνθηκαν στην διαδικασία, πως τους φαίνονται αυτά που καταγράψανε οι υπόλοιποι, αν αποτέλεσε κάτι έκπληξη για αυτούς, αν μάθανε κάτι καινούργιο. Ο συντονιστής αφού μιλήσει και ο ίδιος για την αίσθησή που του άφησε η συνάντηση, ζητά να πάρουν τα χαρτιά μαζί τους και να τα τοποθετήσουν κάπου όπου θα μπορούν να τα διαβάσουν και να τα βλέπουν όταν το έχουν ανάγκη.

4^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η συνειδητοποίηση των διαφορών και των ομοιοτήτων μας συμβάλλει στην αποδοχή της διαφορετικότητας μας και στο σεβασμό των άλλων. Η αυτοεκτίμηση αναπτύσσεται όταν υπάρχει η αποδοχή και η επιβεβαίωση των άλλων.

Στόχος του τέταρτου μαθήματος είναι να αποδεχθούν τη διαφορετικότητα και να αισθανθούν άνετα μέσα στην ομάδα.

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής ζητά από τα παιδιά να πουν ότι θέλουν στην ομάδα, ίσως κάποια σκέψη που έκαναν για την ομάδα.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά από τα μέλη να περπατήσουν όπως διάφορα ζώα π.χ. πίθηκοι, γάτες, άλογα, κάμπιες, καγκουρό, κ.τ.λ.. Μπορούν να αναπαραστήσουν τον τρόπο που κινούνται, που τρώνε, κάποια χαρακτηριστική κίνηση, τους ήχους που βγάζουν. Ο συντονιστής αφήνει για το τέλος την αναπαρασταση του ελέφαντα. Οι μαθητές επανέρχονται στον κύκλο.

Στο **κυρίως θέμα** ο συντονιστής διαβάζει στους μαθητές το παραμύθι «Έλμερ, ο παρδαλός ελέφαντας» δείχνοντας τους παράλληλα και τις εικόνες του παραμυθιού. Στο σημείο όπου σύμφωνα με το παραμύθι ο Έλμερ φεύγει από το κοπάδι σταματά για λίγο την αφήγηση. Ζητάμε από τους μαθητές να γράψουν τις

σκέψεις του Έλμερ όταν φεύγει από το κοπάδι. Εάν δεν μπορούν να γράψουν κάποιοι μαθητές ή όλη η ομάδα θα ζητήσουμε να τα πουν προφορικά:

- Ποιοι λόγοι κάνουν τον Έλμερ να φύγει από το κοπάδι;
- Τι σκέφτεται για τον ίδιο και τους άλλους;
- Υπάρχει κάτι που φοβάται;
- Τι σκέφτεται για το μέλλον;

Αφού ολοκληρώσουν ή γράψουν τις σκέψεις τους βάζουν το χαρτί στην άκρη και ο συντονιστής συνεχίζει και ολοκληρώνει την αφήγηση του παραμυθιού.

- **Δραματοποίηση του παραμυθιού**

Χωρίζουμε τους μαθητές σε 2 ομάδες, θεατές και ηθοποιούς, τους ζητούμε να δραματοποιήσουν το παραμύθι. Τη δραματοποίηση πραγματοποιούν και οι δύο ομάδες. Όταν τελειώσει η δραματοποίηση για όλες τις ομάδες, οι μαθητές βγαίνουν από τους ρόλους, βγάζουν ρούχα και μάσκες και επανέρχονται στην ομάδα.

- **Παρουσίαση στον κύκλο**

Όποιο παιδί θέλει, διαβάζει όσα έγραψε στην αρχή της αφήγησης. Ακολουθεί συζήτηση στον κύκλο για τους ρόλους που έπαιξαν. Στη συνέχεια η συζήτηση μπορεί να αφορά στη διαφορετικότητα, την αποδοχή ή την απόρριψη της, τον τρόπο που προσδιορίζονται οι σχέσεις βάση της διαφορετικότητας. Πάντα η αναφορά σχετίζεται με τον Έλμερ.

Αν υπάρχει χρόνος τα παιδιά μπορούν να γράψουν σε μικρές ομάδες κάτι στον Έλμερ: ένα ποίημα, ένα τραγούδι, μια ζωγραφιά.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** οι μαθητές τακτοποιούν το χώρο, τοποθετούν τα χαρτιά με τις σκέψεις και ότι έγραψαν ή σχεδίασαν στο φάκελο τους. Τέλος μοιράζονται με την ομάδα μια σκέψη για την συνάντηση.

5^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η αναγνώριση, η έκφραση και η διαπραγμάτευση των αναγκών, των δικαιωμάτων και των συναισθημάτων των δικών μας και των άλλων αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της δεξιότητας της αποφασιστικής συμπεριφοράς.

Στόχος του πέμπτου μαθήματος είναι να επεξεργαστούν οι μαθητές τις έννοιες όπως «ζητώ», «παίρνω» και «δίνω». Να αισθανθούν θέματα αλλαγής και δύναμης της συμπεριφοράς.

Στο **αρχικό μοίρασμα** οι μαθητές μπορούν να πουν ότι θέλουν στην ομάδα.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά από τους μαθητές να περπατήσουν με διάφορους τρόπους όπως κάποιοι ήρωες παραμυθιών π.χ. Ρομπέν των δασών, κοντορεβιθούλης, Πειρατής, Σταχτοπούτα, Τοσοδούλα, Παπουτσωμένος γάτος, κ.α.. Οι μαθητές επανέρχονται στην κύκλο.

Στο **κυρίως θέμα** γίνεται Δραματοποίηση και ο συντονιστής δείχνει στην ομάδα την εικόνα ενός λυχναριού και διερευνά τι ξέρουν οι μαθητές για αυτό το αντικείμενο. Στόχος είναι να εστιάσει στο Τζίνι και στην ιδιότητά του να πραγματοποιεί ευχές των ανθρώπων.

Ο συντονιστής χωρίζει τους μαθητές σε ζευγάρια, σαν Α και Β, τους ζητά να σκεφτούν και να συζητήσουν για λίγο μεταξύ τους ποια ευχή τους θα επιθυμούσαν να πραγματοποιηθεί. Στη συνέχεια όλα τα Α γίνονται Τζίνι και τα Β κάνουν ευχές που ζητούν να τις πραγματοποιήσει το Τζίνι. Οι ευχές μπορεί να είναι μέχρι δύο. Το κάθε ζευγάρι δραματοποιεί τη σκηνή συνάντησης με το Τζίνι και την εκπλήρωση της ευχής. Το κάθε ζευγάρι παίζει μόνο του και τα υπόλοιπα παρακολουθούν. Αφού παίξουν όλα τα ζευγάρια οι ρόλοι αντιστρέφονται. Τζίνι γίνονται όλα τα Β και τα Α ζητούν ευχές, πραγματοποιούνται οι δραματοποιήσεις όπως προαναφέρθηκαν. Ο συντονιστής δίνει την οδηγία ώστε να βγουν οι μαθητές από τους ρόλους τους.

- Συζήτηση στον κύκλο

Ακολουθεί συζήτηση στον κύκλο αναφορικά με το τι ζήτησε το κάθε παιδί, τι έκανε το Τζίνι, πως του φάνηκε και πως ένιωσαν σαν Τζίνι. Εναλλακτικά ο συντονιστής ζητά να ζωγραφίσουν ή να συμβολίσουν την ευχή – επιθυμία που ζήτησαν να τους πραγματοποιήσει το Τζίνι.

Δίνουν όνομα στο Τζίνι τους, γράφοντάς το σε ένα χαρτί.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** λένε το όνομα του Τζίνι τους και βάζουν το χαρτάκι στο φάκελό τους. Μοιράζονται μια σκέψη για την ομάδα τους.

6^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η κατανόηση και η αποδοχή όλων των συναισθημάτων μας και των συναισθημάτων των άλλων προάγει την ψυχική μας ισορροπία και βελτιώνει τις σχέσεις μας με τους άλλους.

Στόχος του έκτου μαθήματος είναι να επεξεργαστούν οι μαθητές διαφορετικά και αντίθετα συναισθήματα. Να αισθανθούν άνετα με όλα και να νιώσουν ότι όλα τα συναισθήματα έχουν θέση μέσα μας.

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής καλωσορίζει τους μαθητές στην ομάδα και τους ζητά να πουν ότι θέλουν που να αφορά στην ομάδα.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά από τα μέλη να περπατήσουν και να κινηθούν στο χώρο. Στη συνέχεια σε ζευγάρια να γίνουν καθρέπτες. Καθρέπτες κανονικοί, στη συνέχεια μεγεθυντικοί, παραμορφωτικοί και οι ρόλοι αντιστρέφονται. Όταν όλοι οι μαθητές περάσουν από το ρόλο του καθρέπτη και του εικονιζόμενου επανέρχονται στον κύκλο.

Το **κυρίως θέμα** αφορά την ζωγραφική και κατασκευή μασκών όπου ο συντονιστής δίνει σε κάθε μέλος 2 μάσκες και τους ζητά να φτιάξουν δύο (20 μάσκες με αντίθετα – διαφορετικά συναισθήματα, για παράδειγμα χαρούμενη – λυπημένη, ευαίσθητη – αναισθητη, θυμωμένη – ήρεμη. Ο συντονιστής αφήνει αρκετό χρόνο για την ζωγραφική των μασκών.

- Παρουσίαση στην ομάδα

Το κάθε μέλος παρουσιάζει τις μάσκες του στην ομάδα περιγράφοντας τα αντίθετα στοιχεία τους καθώς και τα συναισθήματα που τους προκαλούν αυτά τα χαρακτηριστικά.

Στη συνέχεια μπορεί η ομάδα να συζητήσει ποια από τα στοιχεία που αποτύπωσαν τα παιδιά θα ήθελαν και τα ίδια για τον εαυτό τους. Είναι σημαντικό να επιλέξουν χαρακτηριστική και από τις δύο μάσκες.

- Συζήτηση – σχολιασμός

Όλα τα μέλη μαζί συζητούν και σχολιάζουν τις μάσκες τόσο τις δικές τους όσο και των άλλων αλλά και τα συναισθήματα που τους προκαλούν. Επίσης αναζητούν κοινά στοιχεία στις μάσκες των άλλων μελών.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** δίνουν ονόματα στις μάσκες τους, τις τοποθετούν στους φακέλους τους και κλείνει η συνάντηση.

7^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η αναγνώριση και η επεξεργασία έντονων συναισθημάτων όπως ο φόβος είναι σημαντικά για την εξεύρεση δημιουργικών τρόπων έκφρασής τους και τη συναισθηματική μας ευεξία.

Στόχος του έβδομου μαθήματος είναι η ελεύθερη έκφραση των μαθητών και η επεξεργασία των φόβων της ομάδας

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής καλωσορίζει τους μαθητές στην ομάδα και τους ζητά να πουν ότι θέλουν.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής καλεί τα μέλη της ομάδας να τοποθετήσουν τον εαυτό τους σε ένα δωμάτιο και να παρουσιάσουν το πώς αισθάνονται εκείνη τη στιγμή με την υπόλοιπη ομάδα. Οι μαθητές παρουσιάζουν ένα – ένα το γλυπτό τους, για τις ανάγκες του οποίου μπορεί να αξιοποιήσουν και άλλα μέλη. Επίσης μπορεί το γλυπτό να γίνει «κινητό» να αποκτήσει κινήσεις και ήχους. Οι μαθητές επανέρχονται στον κύκλο.

Στο **κυρίως θέμα** Ο συντονιστής αφηγείται στους μαθητές το παραμύθι: «Το αγόρι και το ονειροσέντονο». Σταματά στο σημείο που μιλάει για τους φόβους του αγοριού (βλ. παραμύθι:... δεν μπόρεσε να τους αντισταθεί. Ήταν αβοήθητο.) και ζητά από τους μαθητές να φανταστούν και να γράψουν τους φόβους και τους εφιάλτες του αγοριού. Εάν δεν μπορούν να γράψουν ή ζωγραφίζουν ή συζητούν για το θέμα αυτό (ανάλογα το νοητικό επίπεδο των μαθητών). Αφού δώσει λίγα λεπτά για αυτό ο συντονιστής, συνεχίζει την αφήγηση μέχρι το τέλος της ιστορίας.

- Κατασκευή ονειροσέντονου

Σε χαρτί του μέτρου όλοι οι μαθητές σαν μια ομάδα ή σε μικρές ομάδες κατασκευάζουν το ονειροσέντονο τους αποτυπώνοντας με όποιο τρόπο θέλουν (λόγια, ζωγραφιές, σύμβολα) ποια είναι εκείνα τα πράγματα που λειτουργούν προστατευτικά για αυτούς.

- Παρουσίαση ονειροσέντονου

Οι μαθητές παρουσιάζουν ότι κατασκεύασαν και μιλά ο καθένας για αυτό που αποτύπωσε.

- Δραματοποίηση

Οι μαθητές ξαπλώνουν στη μοκέτα, όπως το αγόρι στο κρεβάτι του και σκεπάζονται με το ονειροσέντονο τους. Ο συντονιστής ζητά να κλείσουν τα μάτια τους και να σκεφτούν τα προστατευτικά στοιχεία του σεντονιού τους.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** λένε ένα συναίσθημα και πριν φύγουν από το χώρο τοποθετούν το ονειροσέντονο σε κάποιο σημείο όπου θα είναι ασφαλές.

8^η Εκπαιδευτική ενότητα

Όλοι μας διαθέτουμε ικανότητες και δυνατότητες συχνά ανεξερεύνητες. Η αναγνώριση αυτών και στη συνέχεια η αξιοποίηση τους μας δίνει ένα αίσθημα επάρκειας και αποτελεσματικότητας για την αντιμετώπιση του μέλλοντος.

Στόχος του όγδοου μαθήματος είναι η επεξεργασία προσωπικών εφοδίων και η προετοιμασία για τον αποχωρισμό της ομάδας

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής καλωσορίζει τους μαθητές στην ομάδα και τους υπενθυμίζει ότι η ομάδα θα ολοκληρωθεί σε δύο συναντήσεις. Ζητά τις σκέψεις των μαθητών σχετικά με αυτό.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά από τα μέλη να περπατήσουν. Καθώς οι μαθητές περπατούν τους εισάγει σε διάφορες συνθήκες και ρόλους. Περπατήστε πάνω: σε άμμο, νερό, λάσπη, χαλίκια. Περπατήστε βιαστικά, πολύ βιαστικά, αργά, πάρα πολύ αργά, σε κανονικό ρυθμό. Όπως οι Εσκιμώοι, οι Αφρικανοί και τέλος όπως οι Ινδιάνοι. Όταν κινηθούν τα παιδιά σαν τους Ινδιάνους προτείνουμε να χορέψουν όπως αυτοί γύρω από τη φωτιά. Αφού γίνει αυτό οι μαθητές επανέρχονται στον κύκλο.

Στο **κυρίως θέμα** ο συντονιστής αφηγείται την ιστορία του Οζέο.

- Δραματοποίηση

Οι μαθητές με τη βοήθεια του συντονιστή δραματοποιούν την ιστορία του Οζέο.

- Σχεδιασμός – Ζωγραφική

Ο συντονιστής καλεί τους μαθητές να σχεδιάσουν την προσωπική τους βαλίτσα και μέσα σε αυτήν να ζωγραφίσουν τα πράγματα που στο μέλλον θα τους βγάλουν από δύσκολες καταστάσεις και θα τους βοηθήσουν στα απρόοπτα.

- Παρουσίαση και Συζήτηση

Οι μαθητές παρουσιάζουν το περιεχόμενο της προσωπικής τους βαλίτσας και συζητούν για αυτά.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** τοποθετούν το σχέδιο της προσωπικής τους βαλίτσας στο φάκελό τους και μιλούν για την αίσθησή τους από τη συνεδρία.

9^η Εκπαιδευτική ενότητα

Σε όλη τη διάρκεια μιας ομάδας αναπτύσσονται σχέσεις από τις διεργασίες που συμβαίνουν σε αυτή και συναισθήματα από τα θέματα που έχουν ανακινηθεί στον καθένα. Το «κλείσιμο» των θεμάτων, το μοίρασμα της εμπειρίας και η αίσθηση της προοπτικής του μέλλοντος, αποτελούν στοιχεία της σταδιακής ολοκλήρωσης και του αποχωρισμού της ομάδας με ομαλό και ασφαλή τρόπο.

Στόχος του ένατου μαθήματος είναι η προετοιμασία για τον αποχωρισμό της ομάδας.

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής καλωσορίζει τους μαθητές στην ομάδα και τους υπενθυμίζει ότι είναι η προτελευταία συνάντησή τους.

Ζητά από τους μαθητές να ξαπλώσουν πρηνηδόν αλλά παραμένοντας σε κύκλο και μοιράζει χαρτιά και μαρκαδόρους ή στυλό. Λέει στους μαθητές τη φράση «ήταν μια φορά....» και οι μαθητές το γράφουν στο χαρτί. Συνεχίζουν την ιστορία για λίγο και ανά 1' ο συντονιστής ζητά να δώσουν το χαρτί στον διπλανό τους. Με αυτό τον τρόπο το κάθε παιδί συνεχίζει την ιστορία του άλλου. Ο κύκλος ολοκληρώνεται όταν ο κάθε μαθητής πάρει το αρχικό χαρτί στο χέρι του. Οι ιστορίες διαβάζονται στην ομάδα από τα παιδιά. Εάν οι μαθητές δεν μπορούν να γράψουν η ιστορία συνεχίζεται λεκτικά.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά από τα μέλη να περπατήσουν και να κινηθούν στο χώρο. Στη συνέχεια προτείνει το παιχνίδι του χαιρετισμού. Ένα παιδί κάνει μία κίνηση χαιρετισμού στον κύκλο και στη συνέχεια το επαναλαμβάνει όλη η ομάδα συμμετέχοντας όλοι.

Στο **κυρίως θέμα** ο συντονιστής ζητά από τους μαθητές να γίνουν ζωγράφοι για λίγο και να σκεφτούν μία εικόνα με θέμα τον «Αποχαιρετισμό» και να την αναπαραστήσουν στο χαρτί.

- Συζήτηση – Σχολιασμός

Αφού ολοκληρώσουν όλοι οι μαθητές μιλούν για την εικόνα τους. Ο συντονιστής μπορεί να εστιασθεί στα παρακάτω πεδία στην ομαδική συζήτηση:

- Χρώματα που κυριαρχούν στις εικόνες
- Συναισθήματα που κυριαρχούν
- Με ποιο τρόπο αποτυπώνεται ο αποχαιρετισμός
- Αν συνομιλούσαν οι εικόνες της ομάδας τι θα έλεγαν
- Που θα τοποθετούσαν την εικόνα στον έξω από το σχολείο, χώρο
- Ποια τα συναισθήματα των μαθητών σε εκείνη τη φάση

Στην **τελική ανατροφοδότηση** οι μαθητές τοποθετούν τις εικόνες στο φάκελο τους, λένε τις σκέψεις τους για τη συνεδρία και πριν αποχωρίσουν από την ομάδα ο συντονιστής υπενθυμίζει ότι η επόμενη συνάντηση είναι η τελευταία της ομάδας.

10^η Εκπαιδευτική ενότητα

Η διαδικασία του αποχωρισμού είναι μία έκφανση της ζωής μας. Σημαίνει ταυτόχρονα την ολοκλήρωση εμπειριών και σχέσεων και την έναρξη νέων. Διατηρούμε την εμπειρία από τη συμμετοχή μας σε μια ομάδα με ότι αυτό μπορεί να σημαίνει για τον καθένα.

Στόχος του δέκατου μαθήματος είναι ο αποχαιρετισμός των μελών και η ολοκλήρωση της ομάδας.

Στο **αρχικό μοίρασμα** ο συντονιστής καλωσορίζει τους μαθητές και υπενθυμίζει ότι η ομάδα ολοκληρώνεται. Διευκρινίζει ότι ενδεχομένως θα συνεχίσουν τα παιδιά να είναι συμμαθητές, θα βρίσκονται στο σχολείο αλλά σαν ομάδα στον κύκλο στο χαλί είναι η τελευταία συνάντηση που έχουν. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να δοθεί χρόνος σε όλα τα παιδιά να μοιραστούν τις σκέψεις τους.

Στο **ζέσταμα** ο συντονιστής ζητά από τα μέλη να περπατήσουν στο χώρο, να κάνουν διάφορες κινήσεις για να χαλαρώσει το σώμα τους. Στη συνέχεια ζητά να «πουν αντίο» σε όλους με διάφορους τρόπους και αγγίγματα:

- Ενώνοντας τις πλάτες τους.
- Ακουμπώντας τις πατούσες τους.
- Ενώνοντας τα κεφάλια τους, τα γόνατά τους, τα χέρια τους.
- Δίνοντας χειραψίες.

Συνεχίζοντας το περπάτημα ο συντονιστής προτείνει να «πουν αντίο»:

- Στη μητρική τους γλώσσα.
- Σε μία δική τους, ακατανόητη για τους άλλους.
- Στα «κορακίστικα»
- Στα «αλαμπουρνέζικα», κ.α.

Η ομάδα επανέρχεται στον κύκλο αφού πρώτα ο κάθε μαθητής πάρει το φάκελό του.

Στο **κυρίως θέμα** γίνεται αναδρομή στις συνεδρίες και ο συντονιστής τοποθετεί στη μέση του κύκλου καρτελάκια με τα εργαστήρια που τώρα τα ονομάζει σταθμούς. (1^{ος} ΣΤΑΘΜΟΣ, 2^{ος} ΣΤΑΘΜΟΣ, κ.λ.π.). Αυτά μπορεί να τα κατασκευάσει ο συντονιστής με ξυλάκια, χαρτί και πλαστελίνη για να στηρίζονται στο δάπεδο.

Ζητά από τα μέλη να τα βάλουν στη χρονική τους σειρά 1^{ος}, 2^{ος}, ... έως τον αριθμό του τελευταίου εργαστηρίου. Οι μαθητές έχοντας τους φακέλους τους και με τη βοήθεια του περιεχομένου τους προσπαθούν να θυμηθούν τις συναντήσεις της ομάδας. Μιλούν για όλους τους σταθμούς. Ο συντονιστής ρωτά την ομάδα σε ποιον σταθμό από αυτούς θα έμεναν, ποιος τους έκανε εντύπωση και γιατί, τι τους άρεσε περισσότερο, τι λιγότερο, τι καθόλου και γιατί. Ανάλογα με τις απαντήσεις που παίρνει διευρύνει και τις ερωτήσεις. Όταν ολοκληρωθεί η ανασκόπηση των συνεδριών και του φακέλου και αφού μιλήσουν όλα τα παιδιά τοποθετούν πάλι τα υλικά στον προσωπικό τους φάκελο αλλά τον αφήνουν σε κάποιο σημείο ώστε να μην τους εμποδίζει.

- Παιχνίδι με σκοινί

Οι μαθητές κάνουν έναν κύκλο με το σκοινί γύρω από αυτούς. Ο συντονιστής στην προετοιμασία της συνεδρίας πρέπει να ενώσει με κόμπους ή

χαρτοταινία τόσα κομμάτια σχοινού όσα και τα μέλη της ομάδας. Μπορεί ο συντονιστής να τους ζητήσει να το πλέξουν ανάμεσα τους ή να χορέψουν κρατώντας το ή να κάνουν κάποιες κινήσεις που θα τους υποδείξει. Στη συνέχεια διαλύουν τα κομμάτια του και παίρνουν ένα από αυτό για το φάκελό τους. Αν κάποιο μέλος απουσιάζει το κομμάτι σχοινού που το αναλογεί θα το κρατήσει ο συντονιστής και θα του το δώσει μαζί με το φάκελό του.

Στην **τελική ανατροφοδότηση** οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να μιλήσουν συνολικά για την εμπειρία τους από τη συμμετοχή τους στην ομάδα. Επίσης μπορούν να απευθυνθούν στα άλλα μέλη ή στο συντονιστή.

Η ομάδα βγάζει αποχαιρετιστήριες φωτογραφίες. Τα παιδιά παίρνουν τους φακέλους τους για το σπίτι και η ομάδα ολοκληρώνεται για τη φετινή χρονιά.

Για την εφαρμογή και υλοποίηση καινοτόμων προγραμμάτων στα σχολεία καλό θα ήταν να έχει γίνει πρόβλεψη «ορισμένου» χώρου κατάλληλα εξοπλισμένου με υλικοτεχνική υποδομή. Η έλλειψη χώρου κατάλληλα διαμορφωμένου και εξοπλισμένου, στο σχολείο μας δυσχέραινε πολύ την εφαρμογή του προγράμματος.

Το ΥΠΠ, στις εγκυκλίους του, για τα προγράμματα Αγωγής Υγείας προτείνει την εφαρμογή τους για δύο ώρες την εβδομάδα, δίχως να προβλέπει και να προτείνει την παράτασή του για την Ειδική Αγωγή λόγω των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι μαθητές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή του προγράμματος με αρκετή πίεση και άγχος για την ολοκλήρωσή του.

Η συγκέντρωση και κατασκευή των εκπαιδευτικών εργαλείων και μέσων που απαιτείτε για την υλοποίηση του προγράμματος, απορροφά αρκετό χρόνο από τον εκπαιδευτικό. Η ανάγκη προσαρμογής του εκπαιδευτικού υλικού στις ανάγκες και τις δυνατότητες του εκάστοτε μαθητή ή της κάθε ομάδας δυσκολεύει τη ροή του μαθήματος. Όπως όλοι γνωρίζουμε εκπαιδευτικό υλικό προσαρμοσμένο στις ανάγκες, τις δυνατότητες και τις προσδοκίες κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας στην Ειδική Αγωγή δεν υπάρχει, έτσι και το εκπαιδευτικό υλικό προσαρμόστηκε ανάλογα στις δυνατότητες των μαθητών της ομάδας.

Στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα η αξιολόγηση έγινε με τη μέθοδο της παρατήρησης, με βιωματικές δοκιμασίες στην πράξη και με συνεχείς επαναλήψεις.

Υπάρχει φόρμα Αξιολόγησης του προγράμματος με ερωτήσεις ανοικτού και κλειστού τύπου η οποία δεν μπορεί να εφαρμοστεί στους μαθητές μας για το λόγο ότι οι περισσότεροι μαθητές δεν έχουν κατακτήσει, ακόμη πλήρως, την γραφή και την ανάγνωση.

Το πρόγραμμα εκπαίδευσης μαθητών με αναπηρία για την διαχείριση του θυμού και της επιθετικής συμπεριφοράς, βασίζεται στη μέθοδο της βιωματικής εκπαίδευσης που δίνει ισχυρά ερεθίσματα μάθησης ενισχύοντας την μαθητοκεντρική διδακτική προσέγγιση και την ομαδοσυνεργατική μέθοδο εκπαίδευσης. Ισχυροποιεί τη μνήμη σε κομμάτια εκπαιδευτικού ενδιαφέροντός του κάθε μαθητή για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ώστε να μπορέσει να ανακαλέσει στη μνήμη του πιο εύκολα τις πληροφορίες όταν τις χρειασθεί.

Βοηθάει τους μαθητές να αποκτήσουν Αυτογνωσία και Αυτοεκτίμηση ώστε να μπορέσουν να διαχειριστούν το θυμό τους καλύτερα. Κατακτούν νέες εκπαιδευτικές δεξιότητες και ενεργοποιούνται σε συμμετοχή μέσα στην ομάδα. Μαθαίνουν να τηρούν κανόνες επιτυγχάνοντας αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς απέναντι στους άλλους. Ενεργοποιεί τους μαθητές ώστε να δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον και προσμονή για τις συναντήσεις και να θυμούνται την ημέρα και την ώρα συγκέντρωσης της ομάδας.

Η διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας αλληλοτροφοδοτεί τη γνώση σε πολλά επίπεδα. Οι μαθητές δρουν και σκέπτονται ομαδικά, αλληλεπιδρώντας και βοηθώντας ο ένας τον άλλο. Μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία επιτυγχάνετε η διαχείριση του θυμού και της επιθετικής συμπεριφοράς με ηπιότερο τρόπο εκδήλωσης.

Γκόβας Ν. (2002) «Για ένα νεανικό δημιουργικό θέατρο» Αθήνα, Εκδόσεις «ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ»

Πιάνος Χ.Κ. (1998) «Ψυχοκοινωνικές διαταραχές και αντιμετώπισή τους» Αθήνα, εκδόσεις «ΕΛΛΗΝ»

Τρλίβα Σ., Chimienti G. (2002) «ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ, ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ, ΑΥΤΟΚΥΡΙΑΡΧΙΑ, ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ «Συναισθηματική και κοινωνική επιδεξιότητα» Αθήνα, Εκδόσεις «ΠΑΤΑΚΗ»

Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Διακρατικό Πρόγραμμα ΔΑΦΝΗ III

Κόραλεκ Τζ. (1996), «Το αγόρι και το ονειροσέντονο», Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός

Ντέιβιντ Μακ Κι. (1997), «Έλμερ ο παρδαλός ελέφαντας», Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη

www.arsis.gr/2010_09_05%20compass.pdf

www.epsype.gr

www.kpelpida.gr/

www.minedu.gov.gr

www.pyxida.org.gr/

<http://digitalschool.minedu.gov.gr/.../newps.php>